

DOI 10.51558/2490-3647.2025.10.2.645

UDK 159.964.2:616.89-008.442.6
159.923:316

Primljeno: 03. 09. 2025.

Pregledni rad
Review paper

Rifat Aličković

NARCISTIČKA KULTURA: GENEZA, POSljedICE I IZAZOVI

Narcistička kultura predstavlja posebnu društvenu konfiguraciju koja stvara uslove za rađanje individua koji po svojim karakternim značajkama nalikuju narcisoidnim ličnostima. U dobi velikih društveno-političkih kriza, globalizacije, sekularizacije te ozbiljnih ekoloških prijetnji i rizika, a usljed neadekvatne političke intervencije, individue teško iznalaze sredstva da se nose s tim, te se reaktivno povlače u sebe kako bi uporište sigurnosti pronašli u sebi. Preusmjeravanjem pogleda sa problematičnih društvenih kretanja na sebe – sopstveno tijelo – zamagljuje se percepcija društvene krize stvaranjem iluzije kako „sređeno“ sopstvo znači sređen svijet. Međutim, to samo perpetuira sve one sile koje su i dovele do tog neobuzdanog egocentrizma. Moderno kapitalističko društvo u fluidnoj post-fordističkoj ekonomiji nameće takmičarski *modus vivendi*, a individualizacijom društvene, kolektivne odgovornosti, stanje ontološke nesigurnosti i psihološke napetosti. U toj atmosferi očekivano je da individua potraži utočište tamo u pogledu čega ima najviše kontrole – svoga sopstva, tijela. Posljedice narcističkog povlačenja u sebe dovode na upit snagu društvene solidarnosti i empatije. Politička apatija, koja je logička posljedica narcističke kulture, omogućava uvjete za izgradnju totalitarne vlasti koja indiferentnim građanima, usljed vlastite obuzetosti sobom, promiče. Zato je osnovni izazov narcističke kulture kako odvratiti egocentrične misli i koristiti ih (i) u društvenu domenu. Također, erozijom zajednice dodatno se zaoštrava atomizacija i otuđenost ljudi. Bez adekvatnog utemeljenja zajednice i predstave kolektiviteta teško je očekivati smislenu progresiju društva. Zato je narcistička kultura danas izuzetno relevantna, ali i urgentno pitanje. Rad nastoji sintetizirati uvide ključnih autora koji su promišljali ovaj problem.

Ključne riječi: narcistička kultura; individualizam; kapitalizam; apatija

1. UVOD

Stranice koje slijede izraz su napora da se kritički analizira suvremeni fenomen *narcističke kulture*, njena geneza, posljedice i izazovi. U radu će se sintetizirati uvidi klasičnih autora koji su dubinski promišljali ovu perspektivu – prije svih Lascha, Fromma i Hana – te će se analiza suplementirati recentnijim nalazima u pogledu tematike narcizma, *narcističke kulture*, te općenito stanja moderne civilizacije.

1.1. Terminološko određenje

Označiti kontemporarnu kulturu kao *narcističku* opravdano je u svjetlu procesa globalizacije, sekularizacije, rastućih rizika, socio-ekoloških problema uz sveopću krizu pripadanja i komodifikacije svih aspekata života, a imajući u vidu usamljenog pojedinca ostavljenog da preuzme odgovornost za sebe i oslonac sigurnosti pokuša pronaći u sebi. Dominantni vrijednosni sistem modernog zapadnog društva, uz njegova privredno-ekonomska svojstva i dominaciju medija, o čemu će kasnije biti riječi, upravo njeguju taj tip ličnosti – paradoksalno nagrađujući one osobine ličnosti koje se, skupno, u okviru individualne psihologije poimaju patološkim. Dijagnostički i statistički priručnik za mentalna oboljenja – DSM-V – narcizam dafinira kao:

„Prožimajući obrazac grandioznosti (u mašti ili ponašanju), potrebe za divljenjem i nedostatka empatije, koji počinje u ranoj odrasloj dobi i prisutan je u različitim kontekstima, a očituje se kroz pet (ili više) od sljedećih obilježja:

1. Ima grandiozan osjećaj vlastite važnosti (npr. preuveličava postignuća i talente, očekuje da bude priznat kao superioran bez odgovarajućih postignuća).
2. Zaokupljen je fantazijama o neograničenom uspjehu, moći, briljantnosti, ljepoti ili idealnoj ljubavi.
3. Vjeruje da je „poseban“ i jedinstven te da ga mogu razumjeti ili da bi trebao imati odnos samo s drugim posebnim ili ljudima visokog statusa (ili institucijama).
4. Zahtijeva pretjerano divljenje.
5. Ima osjećaj privilegiranosti (tj. nerazumne zahtjeve za naročito povoljnim tretmanom ili automatskim ispunjavanjem njegovih/njenih očekivanja).
6. Interpersonalno je eksploatativan (tj. iskorištava druge da bi postigao vlastite ciljeve).
7. Nedostaje mu empatija: nije voljan prepoznati ili poistovijetiti se s osjećajima i potrebama drugih.
8. Često je zavidan drugima ili vjeruje da su drugi zavidni njemu/njoj.

9. Pokazuje arogantna, ohola ponašanja ili stavove.“¹ (APA, 2022: 761)

Narcisoidno sopstvo, prema Kohutu (2009), ne trpi stalnu prijetnju dezintegracije ličnosti, budući da već ima visok stepen kohezivnosti sopstva. Međutim, u patološkim slučajevima zapažamo strukturalne deficite sopstva usljed dejstva traume, koje rezultira sopstvom oscilirajućim od osjećaja grandioznosti do osjećaja praznine. Na ovom će tragu i Janeš (2019: 53) kazati kako je u sferi narcističkog poremećaja na snazi ne samo deluzivni osjećaj grandioznosti, već i svojevrsna *mereologija sebstva* „usred koje subjekt halucinatorno postaje apsolut, dok cjelokupni objektivitet postaje samo dio njegove cjeline koji mu ima služiti.“

U savremenim uslovima promjenjivih, *fluidnih*, životnih stilova, gradivnih blokova identiteta, u uslovima rastućeg *ubrzanja*,

„[i]stinitom postaje slika, prikaz, imidž, vanjština. Narcizam mora „izaći iz sebe“, a u tom „izlasku“ neodvojiv je od raznovrsnih formi reklame i samopromocije, uz fleksibilno adaptiranje aktualnom tržištu poželjnog. Virtuelna sfera, dakle, usisava narcizam i pokazuje se pogodnom za novo formiranje identiteta (u okviru toka i identiteta tijela). Fenomenolo-gija modernog narcizma ... usidrena je, između ostalog, u permanentnom prikazivanju (me-diji, internet, društvene mreže) (Sadžakov 2015: 462, 463).

Posljedice ovoga se već daju naslutiti. Okretanje sebi podrazumijeva slabljenje empatije i motivacije za društveno djelovanje. Gubitak tkiva koje vezuje društvo dodatno je ubrzan bijegom u sopstvo, pri čemu se društvena kohezija, neophodna za normalno funkcionisanje institucija i funkcionalnu integraciju individua, smanjuje. Apatija u pogledu društveno-političkog aktiviteta stvara sve uslove za cvjetanje

¹ Preveo autor.

„A pervasive pattern of grandiosity (in fantasy or behavior), need for admiration, and lack of empathy, beginning by early adulthood and present in a variety of contexts, as indicated by five (or more) of the following:

1. Has a grandiose sense of self-importance (e.g., exaggerates achievements and talents, expects to be recognized as superior without commensurate achievements).
2. Is preoccupied with fantasies of unlimited success, power, brilliance, beauty, or ideal love.
3. Believes that he or she is “special” and unique and can only be understood by, or should associate with, other special or high-status people (or institutions).
4. Requires excessive admiration.
5. Has a sense of entitlement (i.e., unreasonable expectations of especially favorable treatment or automatic compliance with his or her expectations).
6. Is interpersonally exploitative (i.e., takes advantage of others to achieve his or her own ends).
7. Lacks empathy: is unwilling to recognize or identify with the feelings and needs of others.
8. Is often envious of others or believes that others are envious of him or her.
9. Shows arrogant, haughty behaviors or attitudes.“

totalitarne, despotske države, koja je moguća upravo stoga što ne postoji adekvatna društvena svijest i popratni napor da se politički akteri drže odgovornima za svoje postupke.

Osnovni izazovi narcističke kulture ogledaju se u pitanju kako taj fiksirani pogled u sebe olabaviti i dopustiti mu onoliku dozu fleksibilnosti koliko je potrebno da se okrene prema Drugom i ishodišta svog djelovanja situira (i) u društvenu sferu. Potencijal za smislenu društvenu promjenu i jačanje društvene solidarnosti ne leži u ka-sebi-okrenutom pojedincu, već upravo u *homo socialisu*, društvenom čovjeku koji razmišlja i kao individua i kao član kolektiviteta.

2. RAĐANJE NARCISTIČKE KULTURE

Narcistička kultura svoju genezu duguje kretanjima u naučno-filozofskoj misli moderne zapadne civilizacije. Raskidom sa srednjovjekovnim pretpostavkama mišljenja, uz paralelni naučno-tehnološki razvoj, inaugurirao se novi način percepcije prirode i ljudskih bića. Nekoć pretpostavljena božanska slika ljudskih bića uz teleologiju kretanja kosmosa, zamijenjena je naučnim pogledom na svijet – dakako, materijalističkim. Na mjestu duše, kao božanske tvorevine *par excellence*, stupila je materija, a na mjesto božanskih zakona stupaju zakoni fizike (Lachman 2017).

To je u konačnici dovelo do gubljenja oreola svetosti oko ljudskog života, pri čemu cijeli univerzum postaje materija u kretanju, bez cilja i svrhe, a ljudska bića samo etapa u evoluciji iz nižih bića. Ishodišni proces ovih kretanja je gubitak *telosa*, odnosno krajnje svrhe. Prema Horkheimeru (2004), dobrim dijelom trajanja zapadne civilizacije vladala je ideja „objektivnog uma“. On predstavlja egzistenciju zakona, Uma, principa, Logosa, koji postoji u univerzumu i koji određuje ponašanje i ciljeve prirode i društva. Zadatak čovjeka – subjektivnog uma – je da se njemu prilagodi. Međutim, naučno-tehnološkim napretkom i derogiranjem metafizičkih razmatranja, ta se objektivnost više ne može zamisliti. Subjektivni um tako ostaje zarobljen u samome sebi sa odgovornošću da izmisli zakone i ciljeve svog postojanja. Sukladno dominaciji naučne – matematičke – logike mišljenja i subjektivni um preuzima njegove principe. oličene u kalkulacijama koristi i štete, užitka i boli, dobitka i gubitka – drugim riječima, u utilitarnom kalkulusu.

Intenziviranom racionalizacijom i sekularizacijom došlo je do nestanka zajedničkog metafizičkog okvira, svrhe i cilja. Ideja svrhe je postala fragmentirana, a život organiziran oko instrumentalne racionalnosti – efikasnosti, kontrole i predvidivosti. Rasprostranjenošću društvenih mreža i novih medija u savremenom do

bu ljudska pažnja usmjerena je na trenutačnu gratifikaciju i neprestano traženje noviteta (Brakus 2017; Twenge 2014). Društvene mreže pojedincima nude iluziju smjera i svrhe: praćenje broja pratilaca, *lajkova*, dijeljenja, komentara itd. Oni zamjenjuju trajne ciljeve prolaznom statistikom; fragmentiraju dublji smisao u beskrajne trenutke sadašnjosti i svoj identitet pretvaraju u potrošnu robu (Baumann 2007; Izzetova i Li 2023).

2.1. Transformacija porodičnih odnosa

Pitanje porodice i primarne socijalizacije postaje bitnim polazištem kada je riječ o reproduciranju uslova koji stvaraju ličnost čiji se se karakterni profil može označiti kao narcisoidan. Jedna od ključnih modernih transformacija u poimanju odgoja i porodičnog života veže se za bihevioristički pravac Johna Watsona. Sljedbenici ovog pravca veličali su ponašanje i njegovu uvjetovanost. „Autoriteti poput John B. Watsona i Arnolda Gesella naglašavali su potrebu za strogim rasporedom hranjenja i pažljivo su određivali kontaktiranje roditelja i djece“ (Lasch 1986: 183). Tada je dominantna struja mišljenja bila u znaku borbe protiv lijekova kućne radinosti, „majčinskog instinkta“, razmaženosti djece itd. Kontekst ovog tipa odgoja tvorila je jaka industrijska kultura koja je potrebovala snažne, disciplinovane i pokorne ljude – kako bi efikasno obavljali svoje radne zadatke. Osjećajnost djeteta je bila percipirana kao smetnja roditeljskom discipliniranju. Tako su se djeca od starta pripremala za svoje radne uloge u smislu zahtjeva industrijskog kapitalizma.

Kasnih tridesetih godina se javlja se ideja permisivnosti (Lasch 1986). Reakcijom na ekonomske krize tridesetih godina, strogi autoritarni režim odgoja činio se manje prikladnim u uvjetima borbe za opstanak i puku egzistenciju. Kako se strogo discipliniranje djece ukazalo izlišnim u vremenu društvenog kolapsa, tako je i pogled na emocionalno stanje djeteta postao izraženiji. Zato i roditelji postaju permisivniji i obazriviji glede osjećanja djeteta. U atmosferi kolapsa institucija i neučinkovitosti nekoć stabilnih okvira da pruže osjećaj sigurnosti, djeca su promovisana kao izvori užitka i nade u teškim vremenima (Twenge i Campbell 2009; Lukianoff i Haidt 2018).

Ekonomskim procvatom u poslijeratnim godinama osigurana je materijalna baza i stabilan temelj širih međuljudskih odnosa. Materijalna sigurnost je omogućila obraćanje pažnje na emocionalne potrebe djeteta – budući da je immanentni strah od smrti u vremenu kriza nestao. Sada je djetetov spontanitet došao u centar pažnje i strogo nametanje pravila djeci sada se smatralo „zaostalim“. Harmoničan i svestran razvoj djeteta je tako došao u sukob sa strogim pravilima i rigidnim rasporedom – znakovi

želja i potreba kod djece su sada postali stvarni znaci da roditelji treba nešto da urade. Ova transformacija se brzo uobličila u dogmu autentičnosti (Lasch 1986). Tako je ponašanje djece bilo u centru pažnje i svako nastojanje da se na bilo koji način tu intervenišu smatralo se pogrešnim. Djetetov spontanitet postao je izraz njegovog bića i ekspresija njegove autentičnosti.

„Ukoliko dijete izrazi osjećaje koji se doimaju neprikladnima, u toj prilici roditelj ne treba istaknuti tu neskladnost, ne treba iskazati objektivnu tvrdnju o stvarnosti i osjećajima koji su jo primjereni, već treba pokazati djetetu da razumije njegova osjećanja i priznaje njegovo pravo da ih izrazi“ (Lasch 1986: 190).

2.2. Kapitalizam kao motor narcističke kulture

U društveno-privrednoj sferi je kapitalistički način proizvodnje na Zapadu postao dominantan. Javlja se u 17. i 18. stoljeću. Osnovno obilježje (klasičnog) kapitalističkog sistema jeste postojanje ljudi koji su spremni prodati svoju radnu snagu vlasnicima sredstava za proizvodnju za izvjesnu nadnicu. Industrijalizacijom u 18. i 19. stoljeću je kapitalizam u punom obimu pokazao svoje potencijale. Sada kada je tehnologija rada bila do te mjere razvijena da ste mogli značajno brže proizvoditi – i prodavati – proizvode na tržištu, i mjera u kojoj se radnici eksploatišu i forsiraju značajno porasla. Tako će Fromm (2017:68) konstatovati kako je: „[n]ajkarakterističniji element kapitalizma XIX vijeka... bezdušna eksploatacija radnika; vjerovalo se da je prirodni ili društveni zakon da stotine hiljada radnika žive u stanju skapavanja.“

Naredna bitna odlika kapitalizma jeste kult moćnog i vještog poduzetnika – kapitaliste (Fromm 2017; Fisher 2011). Odveć je postalo jasno kako holizmu i jednakosti u kapitalizmu nema mjesta. Na čelu hijerarhije sada stupa kapitalista – ostvareni poduzetnik, biznismen. Tako njegova ličnost i radna etika postaju normativni obrazac djelovanja za ostale koji žele uspjeti. Naporan rad, inventivnost i snalažljivost postaju dominantne vrijednosti. Štaviše, a kako Vurdelja (2021) primjećuje, narcizam se više ne tretira samo kao patološko stanje i mentalno oboljenje, već u kapitalističkom društvu on postaje dominantna društvena norma, pa čak i oblik konformizma: „Nova narcistička masovna kultura nastala je sa kapitalizmom i pojačala se s kasnijim usponom modernih korporacija. Društvo je postalo narcističko u dvostrukom smislu: patološki narcisi, lakše uzdignuti na istaknute položaje, zadavali su ton i javnom i privatnom životu, podstičući u učvršćujući sindromske narcističke crte kod svih ostalih“² (Murphy 2024: 9).

² „The new narcissistic mass culture had arisen with capitalism and intensified with the subsequent rise of the

2.3. Moderni kapitalizam

Glede modernog kapitalizma, Byung-Chul Han (2021: 1) lucidno zapaža da putanja njegovog razvoja postaje analogna razvoju smrtonosne bolesti: „rast i destrukcija postaju jedno te isto“. Budući da je čovjek sveden na materijalni automat bez kosmičke svrhe i cilja, on postaje opsjednut zadovoljstvom i fizičkim užitkom – kao jedinim legitimnim i opravdanim užitkom:

„Kapitalizam je opsjednut smrću. Nesvjesni strah od smrti ono je što ga pokreće. Prijetnja smrću podstiče njegovu prisilu na akumulaciju i rast. Ta prisila nas ne vodi samo ka ekološkoj, već i ka mentalnoj katastrofi. Destruktivna prisila na postignuće u sebi objedinjuje samopotvrđivanje i samouništenje. Optimizujemo sami sebe do smrti. Nemilosrdna samoiscrpljujuća eksploatacija vodi ka psihičkom slomu. Brutalna konkurencija završava u destrukciji. Ona proizvodi emocionalnu hladnoću i ravnodušnost kako prema drugima, tako i prema samome sebi“ (Byung-Chul Han 2021: 8).

No, kada gledamo na poziciju modernog kapitalizma, po riječima Varoufakis (2023), ne govorimo o onom starom kapitalizmu koji je svima poznat. Razvojem modernih tehnologija i globalizacijskim procesima temeljni principi kapitalizma, kao što je stvaranje profita na slobodnom tržištu, počinju slabiti. Po Varoufakisovim (2023) opservacijama, moderni kapitalizam sve više mutira u tehnofeudalizam, pri čemu su na vrhu hijerarhije vlasnici posjeda – (tehno)feudalci, koji naplaćuju „rentu“ za korištenje raznih digitalnih tehnologija. Tako naša digitalna aktivnost postaje vid neplaćenog rada kojim dajemo podatke o sebi hraneći algoritme, a zauzvrat imamo privilegiju nastaviti konzumirati ono što nas čini „povezanim“ sa svijetom i „sretnim“. Ovo dodatno potkopava politički aktivizam i fundira otuđenost. Svijest o sebi se tako kreće linijom praćenja popularnosti na društvnim mrežama i stepena do kojeg smo ostvarili ciljeve koje smo zacrtali.

Neoliberalne privatizacijske politike koje su, prema Murphy (2024), prebacile državne paternalističke uloge profitno orijentiranim, privatnim birokratskim

modern corporation. Society became narcissistic in a double sense where pathological narcissists, more easily elevated to positions of prominence, set a tone of both public and private life, eliciting and reinforcing syndromic narcissistic traits in everyone else.“

³ „Capitalism is obsessed with death. The unconscious fear of death is what spurs it on. The threat of death is what stirs its compulsion of accumulation and growth. This compulsion drives us towards not only ecological but also mental catastrophe. The destructive compulsion to perform combines self-affirmation and self-destruction in one. We optimize ourselves to death. Relentless self-exploitation leads to mental collapse. Brutal competition ends in destruction. It produces an emotional coldness and indifference towards others as well as towards one's own self.“

korporacijama, stvorile su nesigurnost i ranjivost među populacijom, koja sada još više ovisi o njima. Individuama sada fali umijeće samodostatnosti, a ekonomske nesigurnosti stvaraju kompulzivna, histerična i narcisoidna ponašanja (Murphy, 2024).

2.4. Društveni karakter kapitalističkih transformacija

Društvena konfiguracija koju je kapitalizam donio dakako se odrazila i na identitet i karakternu strukturu čovjeka. Za Fromma (1986) je kapitalizam u svojoj ekspanzivnoj fazi imao *izrabljivačku* orijentaciju. Cilj je bio posjedovati što više dobara uz minimalne troškove, pa makar to podrazumijevalo manipulaciju, prevaru ili primjenu sile. Izrabljivačka faza kapitalističke ekspanzije nagrađuje pojedince koji se rukovode geslom da je svaka osoba potencijalni izvor dobara. Utilitarni kalkulus biva upregnut za iznalaženje načina ostvarivanja profita – bez obzira na potencijalne štete. Empatični fluid međuljudskih odnosa biva uklonjen i sada se Drugi posmatra kao samo izvor dobara za mene – samo ako uspijem prvi doći do toga.

U njegovjoj stabiliziranoj fazi *zgrtačka* orijentacija kapitalizma (Fromm, 1986) imala je svoj osnov u vrednovanju svega što je u čovjekovom posjedu, a preziru prema bespotrebnom rasipanju novca. „U njihovim odnosima prema drugima intimnost je prijetnja, dok udaljenost ili posjedovanje osobe znači sigurnost. Zgrtač je sklon da bude sumnjičav i da ima naročit osjećaj pravednosti koji kaže ‘Moje je moje, a tvoje je tvoje’“ (Fromm 1986: 68). Ovaj tip ličnosti odlikuje se sumnjičavošću spram investiranja u ljubavne i prijateljske odnose; ulaganje truda u porodični života biva podvrgnuto *cost-benefit* analizi, a obazrivost prema drugima, općenito, znači besciljno rasipanje resursa.

U tržišnoj orijentaciji društveni karakter se odlikuje komodificiranjem sebe i marketinga sopstvene ličnosti (Fromm, 1986; Bauman 2007):

„Budući da moderan čovjek doživljava sebe podjednako i kao prodavača i kao robu koja će biti prodana na tržištu, njegovo samopoštovanje zavisi od okolnosti koje su izvan njega. Ako je „uspješan“ onda je vrijedan, a ako nije, onda bezvrijedan... Kad netko osjeća da njegova vlastita vrijednost nije prvenstveno konstruisana ljudskim kvalitetima koje posjeduje, nego uspjehom na konkurentskom tržištu, sa stalno promjenljivim uvjetima, njegovo samopoštovanje mora biti uzdržano i u stalnoj potrebi da bude potvrđivano od drugih... Bespomoćnost, nesigurnost i osjećanje inferiornosti nužan su rezultat takvog stanja stvari“ (Fromm 1986: 72, 73).

Transformacija karaktera u modernom društvu – od stabilnog, kolektivitetom oblikovanog, do fluidnog, refleksivnog i digitalno performiranog – izravno je po-

vezana sa narcističkom kulturom. Oslobođanje pojedinca od tradicionalnih struktura stvorilo je prostor za „samoostvarenje“, no u uvjetima kapitalizma i društvenih mreža ono poprima narcistički oblik: osnovna karakterna orijentacija je neprekidno traženje potvrde u očima drugih (Kohut 2009).

Ako možemo kazati da je svojstvo Zapada *vertikalni individualizam*, odnosno prioritiziranje posebnosti i želja za ličnim uspjehom – za razliku od *vertikalnih kolektivističkih* kultura gdje se pojedinci smatraju jednakim, ali se stremi postignuću grupe kao cjeline, pa čak i po cijenu vlastite žrtve pojedinca (npr. Japan) – onda je grupno identifikiranje u zapadnom društvu u svojstvu instrumenta vlastitog uspjeha, a ne grupe (Triandis 1995, prema Li i Benson 2023).

Neslućeni razvoj tehnologije i posljedična mehanizacija (i *AI-izacija*) proizvodnog procesa, razvoj nuklearnih bombi kao utjelovljenje potencijala apsolutne destrukcije, te sve pozitivnije valoriziranje ponašanja koja su uvijek bila negativno vrednovana (manipulacija, krađa, iskorištavanje itd.), primorali su većinu ljudi da iznađu adekvatne mehanizme nošenja s tim. „Prijeteca nesreća postala je dijelom svakodnevnice, tako uobičajenim i poznatim da nitko više ne misli mnogo o tome kako je spriječiti. Umjesto toga ljudi se bave strategijama preživljavanja, mjerama pomoću kojih mogu produžiti vlastiti život ili programima koji jamče dobro zdravlje i duševni mir“ (Lasch 1986: 4).

Međutim, kako narcisoidna opsjednutost sobom ne čini nikakvu uslugu onim silama koje bi trebale stopirati neizbježnu katastrofu, tako se i intenzitet opsjednutosti pojačava. Roy Baumeister (1991) je u svojoj kulturnoj knjizi *Escaping the Self* pokazao da se mnogi slučajevi bjekstva, pa i narcisoidnog, fokusiraju na tijelo, kao vid minimalnog sopstva – što je također na tragu Laschove (1984) studije *The Minimal Self*. Fokusom na tijelo osoba skreće pažnju sa smislenih aspekata sopstva – kolekcije značenja, koncepata i ideja o sebi, drugima i svijetu – na svoje tijelo i tako u hedonističkoj težnji za užitkom gubi kontakt sa stvarnošću (Baumeister 1991). Narcisoidno bjekstvo od sopstva ne predstavlja tek odstranjivanje sopstva kao takvog, već njegovo smanjivanje na minimum (Lasch 1984). Tim putem se oslobađa od svih onih problematičnih ideja i koncepata o sopstvu, a pošto se fokusira na tijelo, kao nešto što je pojedincima nužno dato, tako pronalazi čvrst oslonac u svom životu. Narcisoidno traženje smisla života maksimalno je orijentirano ka (minimalnom) sopstvu, kao posljednjem bedemu ličnosti.

3. POSLJEDICE NARCISTIČKE KULTURE

Mark Fisher (2011: 44) u svojoj knjizi *Kapitalistički realizam* stanje modernog uma opisuje kao stanje „depresivne hedonije“: „Depresija se obično karakterizira kao stanje anhedonije, međutim stanje o kojem ja govorim ne temelji se toliko na nemogućnosti da se ostvari uгода koliko na nemogućnosti da se čini išta drugo izuzev traženja ugrade“. Traženje ugrade u narcističkom društvu podrazumijeva da je to traženje samo za sebe, odmah i sad, bez tereta razmišljanja o društveno-ekološkim posljedicama. Opterećivanje općim društvenim pitanjima predstavlja samo nepotreban napor u kojem se ne percipira nikakav pozitivni potencijal. Posljedica ovog stava je društveno-politička apatija. U društvima jake solidarnosti i visokog nivoa kohezivnosti, uz relativnu homogenost vrijednosti, nalazimo iznenađujuću jasnoću percepcije važnosti društveno-političkog angažmana. U takvim društvima je više nego jasan potencijal pozitivnih promjena društvenim aktivizmom. To je zato što njegovi članovi dijele opće stavove o viziji dobrog društva i što su svjesni posljedice rezignacije i ravnodušnosti. U uslovima „depresivne hedonije“ političke vođe, umjesto da se pozivaju na više vrijednosti kao što su pravda, istina, etičnost itd., ističu *slike* pravog, harizmatičnog vođe, apeliraju na emocije i prave spektakl od političke borbe, kako bi pridobili, prije svega pažnju, a zatim i privrženost građana. Na mjesto dugoročnog političkog rada i planiranja, stupa želja za brzom gratifikacijom i emocionalnim zadovoljstvom, kao indikatorima „uspješne“ političke kampanje.

U opisanim uslovima zapanjujuće lahko se izrodi fašistički vođa koji svojim emocionalnim žarom pobuđuje emocije apatične, na sebe usmjerene mase, a koja-usljed svog egocentrizma previđa fatalne posljedice svojih izbora. Byung-Chul Han (2021) s tim u vezi iznosi da je u stanju apatije i emocionalne rezigniranosti, koja neutralizira svaki otpor, najlakše uspostaviti novu vlast. Nekoć je u otvoreno represivnim društvima pojedinac protiv njegove volje eksploatisan uz oštro sankcionisanje protesta. No u današnjim društvima politička moć nije represivna već zavodljiva. Ona pod velom slobode i samoaktualizacije funkcionalne uslove svog opstanka prevodi u bihevioralne motive rezigniranih aktera (Bauman 2007). Na taj način politički sistem perpetuira svoju moć, a pojedinac živi obmanjen da je upravo to ono što i zasluđuje.

Narcisoidni okret ka sebi u osnovi predstavlja hedonističku težnju ka subverzivnom blizancu smislenog života. Osjećaji koji prate ispunjen i smislen život se u dobroj mjeri poklapaju sa osjećajima čistog hedonizma (zadovoljstvo, sreća, dobro raspoloženje, maštanje itd.), što daje prostor za fatalnu permutaciju pri čemu

se pozitivna, tjelesna osjećanja koja pojedinac doživljava razumijevaju kao znak smislenog života – moje tijelo sam Ja, a dobro tijelo je „dobar“ Ja.

Atomizirano društvo sa svojim imperativom komoditeta i stilovima koji pojedincu nude gradivne blokove samoizgradnje ostavlja samo iluziju društvene ukorijenjenosti i društvene svijesti (Bauman 2007). Kapitalistička kultura koja nagrađuje takmičarski individualizam ne može da profitira njegujući altruizam i empatiju među ljudima. Ona samo stvara privid društvene angažiranosti kroz ekonomske transakcije i kupovinu robe od koje se zarada utilizira za „uzvišene“ ciljeve. U stanju promjenjivih, *fluidnih*, vrijednosti i stilova, uz atomizirane individue koje ne vide širu perspektivu društvenog angažmana, stvaraju se preduslovi za onaj apsolutno posljednji čin rezignacije: samoubistvo (Lukianoff i Haidt 2018). Durkheim (1951) je u svojoj znamenitoj studiji *On Suicide* objasnio sociološke uslove pod kojima se pojedinci odlučuju da sebi oduzmu život. Egoistično samoubistvo objašnjava kao rezultantu slabe društvene integracije usljed koje pojedinac, nesputan grupnim normama, u svom egu odlučuje prekinuti svaku patnju u društvu u kojem ne vidi nikakav razlog koji bi ga spriječio u tom naumu. Narcističkom društvu je ova opasnost imanentna.

Sve dotle dok algoritmi rade svoj posao i dok pojedinac ima onoliko materijalnih resursa koliko je potrebno da nastavi konzumirati svakojake sadržaje pobuđujući neprestano svoj nervni sistem, sama pomisao na bezvrijednost sopstvenog života će biti potiskivana. „Masovni mediji pružaju podršku narcističkim snovima o slavi i sjaju i na taj način ohrabruju prosječnog čovjeka da se poistovjeti sa zvijezdama, sve više mu otežavajući prihvatanje banalnosti svakodnevnog života“ (Brakus 2016: 1716). Ostaje zato pod znakom pitanja šta će se desiti onda kada dođe do prekida kontinuiteta nervne stimulacije i kratkoročnih zadovoljstava. U kojoj će se mjeri pogled prema vani kao bumerang vratiti nazad na pojedinca u vidu spoznaje ništavilosti značenja svijeta. Šta će onda spriječiti pojedinca da se u činu repulzije ne odluči za konačni „bijeg“ od takvog svijeta. Zato samoubistvo i jeste jedna od centralnih socioloških i psiholoških tema savremenog doba.

3.1. Društvo pozitivnosti

Dinamika modernog društva funkcioniše u znaku održanja života. Zato se pojedinac neprestanim konzumiranjem raznovrsnog sadržaja odaje svakom zadovoljstvu jer tako stvara privid smislene povezanosti sa širim kulturnim okruženjem. No, želja da se konzumira ne dolazi spolja, naprotiv, dolazi iz čovjeka samog. Zato će Byung-Chul Han (2015) reći da članovi modernog društva nisu više „poslušni-subjekti“ već

„postignuće-subjekti.“⁴ Ti subjekti neprestanom konzumacijom i radom na sebi žele da održe korak sa nikad fluidnijim društvom. No usljed toga što nikada ne mogu postići (neuhvatljive) ciljeve kojima žude, razvijaju pretpostavke za depresiju, ADHD, i tzv. sindrom izgaranja (*Burnout syndrome*) (Byung-Chul Han 2015; Lukianoff i Haidt 2018). Ove bolesti, toliko karakteristične za moderno društvo, prema Byung-Chul Hanu (2015) svoju genezu duguju pretjeranoj *pozitivnosti* modernog društva, tj. stalnoj stimulaciji nervnog sistema neprekidno rastućim medijskim sadržajem i neuhvatljivom fluidnošću normi i stilova. Pozitivnost znači radikalnu prisutnost – afirmaciju; a radikalna prisutnost se očituje kao nesmanjeno zasićenje – opterećenje. Pozitivnost se uspostavlja kao suprotnost negativnosti. Negativnost, s druge strane, podrazumijeva *odsustvo* (granicu, zabranu) kao fundamentalni element ljudskih interakcija i društva kao takvog. Izostanak momentalne reakcije i odgovora ostavljao je prostora kontemplaciji i općenito je značio sporiji tempo života koji je pružao mogućnost dubokog promišljanja. No u modernom društvu taj jaz je nestao. To je ono što će Gidens (1998) nasloviti „iskorijenjivanjem“, odnosno izdvajanjem društvenih odnosa iz njihovih lokalnih konteksta i protezanje kroz vrijeme i prostor – koji se zato komprimiraju. Jaz između akcije i reakcije postaje neuočljiv, a pojedinac biva prisiljen na iskušavanje beskrajnih mogućnosti – koje rezultira ničim drugim nego psihičkim opterećenjem i posljedičnom željom da se okrene sebi i utočište pronade tu.

Zato je bitna odlika savremene kulture *otvorenost, nezaokruženost*. Byung-Chul Han (2020: 28) navodi da je neoliberalni imperativ ka optimizaciji i performansu takav da ne dopušta bilo kakav *završetak*: „[s]ve je provizorno i nedovršeno; nema ništa finalno i konkluzivno“. Dovodeći to u vezu s narcizmom, kazat će kako narcistički subjekt osjeća sebe samo u neprestanom performansu – iskazivanju sebe – a ne u završenom radu, projektu. Zato on i ne može nikada dovršiti svoj zadatak, svoj životni projekat (Byung-Chul Han 2020).

Narcistički subjekt modernog društva, koji se usljed rastućih rizika i društveno-političke kompleksnosti okrenuo samome sebi, čak i prijateljstva i porodične odnose instrumentalizira kao strategiju održanja sopstva. Da bi pojedinac ostao pribran u haotičnom svijetu punom rizika, mora učiniti da sve radi za njega. Prijateljstvo se tako procjenjuje ne na osnovu vrijednosti koju ima po sebi, već na planu koristi i užitka (Bauman 2011). Čak se i sami porodični odnosi posmatraju kroz prizmu zadovoljstva i razmjene. Autentični kontakt sa članovima porodice i prijateljima, gdje

⁴ „Obedience-subjects“ i „achievement-subject“

se onaj Drugi poima kao jednak Meni, ali u pogledu kojeg postoje specifične potrebe, osjećanja, uvjerenja – što potrebuje empatiju kao temeljnu orijentaciju – nestaje talasima komodifikacije, gdje taj Drugi sada postaje objekt mog zadovoljenja želja – i ništa više.

4. IZAZOVI NARCISTIČKE KULTURE

Narcističko društvo je produkt kapitalističke masovne kulture i povećane društvene dezintegracije (Murphy 2024). Narcistističko društvo je fragmentirano, atomizirano društvo komodifikovanih života i političke apatije. Stoga osnovni izazovi gravitiraju izgradnji stabilne zajednice, njegovanju autentičnih ljudskih odnosa te stvaranju *ontološke sigurnosti* kroz stabilne i predvidive institucije. Tim bi se istovremeno motivirala i politička akcija jer bi se uvidjelo kako artikulirana građanska odgovor nost može polučiti rezultate koji bi, opet, ojačali povjerenje i vjeru u moć zajedničkog djelovanja.

U društvu *pozitivnosti* potrebno je nanovo otkriti *negativnost*, tj. granice Drugosti, a one podrazumijevaju limit koji ne dopušta puko instrumentaliziranje kako bi Nama bilo ugodnije. Društvo stalne afirmacije njeguje pojedince koji neprestano streme uspjehu i postignućima. A to neprestano stremljenje proizvodi psihički napor koje rezultira raznim patološkim stanjima. Zato je glavni izazov naučiti usporiti, dati oduška kontemplativnoj misli te ukrotiti nikad dinamičniju pažnju (Byung-Chul Han 2015).

Gubitak *telosa* (krajnje svrhe), koji je tako karakterističan za moderno društvo, ne mora značiti apsolutnu bezvrijednost života kao takvog. Stoga je izazov za moderni atomizirani subjektivitet kako pronaći smisao i oslonac van sebe samoga. To što nema *objektivnog uma* ne znači da se smisao ne može otkriti u svakodnevnom životu i angažiranju u raznim projektima (političkim, društvenim, ekološkim itd.), kao izvorima zadovoljstva ali i autentičnog povezivanja sa Drugim i sa okruženjem. Priznavanje smrtnosti, protiv koje se kapitalizam tako strastveno bori, ne mora značiti nepriznavanje vrijednosti života kao takvog. Naprotiv, to može biti poriv da se živi punom voljom. Nirestean et al. (2014) tako predlažu kultivisanje *samo-transcendentnosti* koja će u svom objektivu imati promišljanje sopstva imajući u vidu šire strukture – zajednica, priroda, umjetnost itd. – prepoznajući sopstvene narcističke impulse i svjesno birajući trajektoriju ličnog osmišljavanja.

U duboko fragmentiranom društvu bitan je izazov pronaći smisao zajednice, ali koji neće kulminirati u kolektivističku emfazu, fanatično-nacionalističku retoriku

i fundamentalističku orijentaciju. Premda su tradicionalni oslonci kolektivnog identiteta (religija, nacija, porijeklo) oslabili u (post)modernom dobu, to ne treba biti indikator izlišnosti bilo kakvog smisla za zajednicu i kolektivitet. U svojoj studiji društvene identifikacije, društvene podrške i usamljenosti McNamara et al. (2014) ustanovili su najprije da puki društveni kontakt nije dovoljan glede pozitivnog općeg stanja – potrebna je identifikacija s kolektivitetom; zatim, potvrdili su da ljudi koji se snažno poistovjećuju sa svojom zajednicom uživaju veću društvenu podršku, a koja rezultira smanjenim osjećanjima usamljenosti. Primjerice, ekologija daje relevantan horizont promišljanja smisla i svrhe zajednice. Tako se i planeta zemlja može poimati zajedničkim domom spram kojeg imamo zajedničku odgovornost, a na bazi etike brige. Upravo će na ovom tragu i Janeš (2019) istaći, kritikujući fragmetiranost problematike ekološke krize, da je neophodno proširiti ekološko djelovanje i povezati ga s psihološkom i pedagoškom dimenzijom – „prvi korak za čišćenje zagađene planete [je] čišćenje „zagađene ljudske psihe“, toksicirane narcizmom i manjkom empatije...“ (Janeš 2019: 72).

5. ZAKLJUČAK

Suština problema narcističke kulture je u sve izraženijoj pojavi narcisoidnog povlačenja u sebe, kao mehanizma odbrane sopstva u haotičnom svijetu, koje dobija skoro pa normativnu snagu (Vurdelja 2023). Ono predstavlja finalnu posljedicu takmičarskog individualizma kao dominantnog modusa bivanja u kapitalističkom svijetu. Trka za profitom uz egocentrično odnošenje prema svijetu predstavljala je razumnu orijentaciju prema životu. Međutim, kako je tehnološki napredak dosezao sve veće razmjere i kako su se posljedice naših djela sve više okretale protiv nas, našli smo se u situaciji da gubimo kontrolu nad onim što smo sami kreirali. Stalne prijetnje nuklearnom kataklizmom, rizici neprekidne eksploatacije prirodnih resursa, pretakanje bioinženjeringa na industriju hrane itd., su postali nezaustavljivi (Beck 2001). Takve stresne situacije direktno su udarile na temelje čovjekove sigurnosti i uvjetovale iznalaženje mehanizama da se s tim nosi.

Narcisoidno povlačenje u sebe ne znači ništa drugo do preusmjerenje pažnje na onaj dio stvarnosti koji možemo kontrolisati i koji nam je neposredno dat. Povlačenjem u sebe, s fokusom na svoje tijelo i osjećanja, okrećemo se tamo gdje imamo najviše moći. Na taj način kreiramo vještačku sigurnost misleći da smo „sređivanjem“ sebe sredili svijet. No, kako je istraživanje Büttnera et al. (2025) pokazalo, iskustvo narcisoidnog bivstvovanja za sobom povlači ostrakizam koji

nadalje perpetuira sve negativne efekte ovog modusa bivanja.

Premda postoje studije (Zheng i MacCann 2023; Sedikides et. al 2024) koje pronalaze pozitivnu poveznicu između narcizma i opće sreće, ipak je kritička sociološka perspektiva ta koja otkriva inherentnu slabost ovakvih nalaza budući da je sociološki kontekst modernog zapadnog društva, u kojem su rađene studije, u znaku individualizma i otuđenosti. To u osnovi znači da su nalazi kulturalno kontingentni, a nipošto univerzalni (Fromm 2017; Twenge 2014; Twenge i Campbell 2009).

Ova situacija rezultira paradoksom: što je jače povlačenje u sebe kao mehanizam odbrane od vanjskog stresora, to više dopuštamo onim silama koje te stresove i uzrokuju da neprekinuto rastu. Na taj način ne samo da se nismo odbranili od onoga od čega bježimo, već smo to od čega bježimo još više pothranili da se razvije – to će reći, postane gore i okrutnije.

Narcistička kultura je nedvojbeno veliki izazov današnjice budući da su potencijalne opasnosti postale sve veće, a građanska pasivnost dosegla neviđene razmjere. Imperativ da se smisleno djeluje nikad nije bio važniji nego sad. To se neće postići egoističnim okretanjem sebi, već, naprotiv, okretanjem Drugome. Kada nam briga za druge i briga za okruženje postane jednim od principa našeg djelovanja tek onda ćemo imati platformu sa koje se može smisleno govoriti o promjeni svijeta i kreiranju boljih uslova za sve.

LITERATURA

1. American Psychiatric Association (2022), *Diagnostic and statistical manual of mental disorders*, 5. izd., American Psychiatric Publishing, Washington
2. Baumann, Zygmunt (2007), *Consuming Life*, Polity Press, Cambridge
3. Bauman, Zygmunt (2011), *Tekuća modernost*, Naklada Pelago, Zagreb
4. Baumeister, Roy (1991), *Escaping the Self*, Basic Books, USA
5. Beck, Ulrich (2001), *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd
6. Brakus, Aleksandra (2017), "Narcis u zagrljaju medija," *In Medias Res*, 6(11), 1715-1724.
7. Byung-Chul, Han (2015), *The Burnout Society*, Stanford University Press, California
8. Byung-Chul, Han (2020), *The Disappearance of Rituals*, Polity Press, Cambridge
9. Byung-Chul, Han (2021), *Capitalism and the Death Drive*, Stanford University Press, California

10. Büttner, Christiane, Selma Rudert, Elianne Albath, Chris Sibley, Rainer Greifeneder (2025), "Narcissists' Experience of Ostracism", *Journal of Personality and Social Psychology*, 129(1), 181-207.
11. Durkheim, Emile (1951), *On Suicide*, The Free Press, London
12. Fisher, Mark (2011), *Kapitalistički realizam*, Naklada Ljevak, Zagreb
13. Fromm, Erich (1986), *Čovjek za sebe*, Naprijed, Zagreb
14. Fromm, Erich (2017), *Zdravo društvo*, Nova knjiga, Podgorica
15. Gidens, Entoni (1998), *Posljedice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd
16. Horkheimer, Max (2004), *Eclipse of Reason*, Oxford University Press, New York
17. Izzetova Mustafaevna, Emine, Yekaterina Vladimirovna Li, (2023), "The philosophical Analysis of Information and Digital Technologies as Factors of Transformation of Social Reality", *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 10(11), 206-210.
18. Janeš, Luka (2019), "Tangente narcizma i psihoze u kontekstu aktualne ekološke krize", *Jahr*, 10(1), 49-74.
19. Kohut, Heinz (2009), *The Analysis of the Self*, University of Chicago Press, London
20. Lachman, Gary (2017), *Lost Knowledge of the Imagination*, Floris Books, Edinburgh
21. Lasch, Christopher (1986) *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb
22. Lasch, Christopher (1984), *The Minimal Self*, W. W. Norton & Company, New York
23. Lukianoff, Greg, Jonathan Haidt (2018), *The Coddling of the American Mind*, New York, Penguin Press
24. Murphy, Peter (2024), *Group Narcissism „A Disease of Capitalism“*, Magistarski rad, University of New England
25. McNamara, Niamh, Clifford Stevenson, Sebastiano Costa, Mhairi Bowe, Juliet Wakefield, Blerina Kellezi, Iain Wilson, Moon Halder, Elizabeth Mair (2021), *British Journal of Social Psychology*, 60(4), 1379-1402.
26. Nirestean, Aurel, Emese Lukacs, Dana Cimpan, Tudor Nirestean (2014), "Narcissistic biographies – third age self-transcendence abilities", *Personality and Mental Health*, 8(1), 79-84.
27. Sadžakov, Slobodan, (2015), "Narcizam i tijelo", *Filozofska istraživanja*, 35(3), 455-469.

28. Sedikides, Constantine, Yixin Tang, Yan Liu, Eva de Boer, Mark Assink, Sander Thomaes, Eddie Brummelman (2024), "Narcissism and Wellbeing: A Cross-Cultural Meta-Analysis", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 0(0)
29. Twenge, Jean (2014), *Generation Me: Why today's young Americans are more confident, assertive, entitled — and more miserable than ever before*, Atria, New York
30. Twenge, Jean, Keith Campbell (2009), *The Narcissism Epidemic*, Free Press, New York
31. Varoufakis, Yanis (2023), *Technofeudalism: What Killed Capitalism*, London, Bodly Head
32. Vurdelja, Jovana D. (2021), "Narcistička kultura – društvena anomalija ili norma?", *Filolog*, 12, 389-401.
33. Zheng, Anny Huiwen, Carolyn MacCann (2023), "Happiness is associated with higher narcissism but lower psychopathy: A systematic review and meta-analysis of the relationship between happiness and the Dark Triad", *Personality and Individual Differences*, 215, 112381.
34. Zhou, Li, Alex Benson (2023), "Culture and narcissism: The roles of fundamental social motives", *Current Research in Behavioral Sciences*, 3, 100058.

NARCISSISTIC CULTURE: GENESIS, CONSEQUENCES AND CHALLENGES

Summary

Narcissistic culture represents a special social configuration that creates conditions for the birth of individuals whose character traits resemble narcissistic personalities. In an age of major socio-political crises, globalization, secularization, and serious ecological threats and risks, and due to inadequate political intervention, individuals have difficulty finding the means to cope with them, and they reactively withdraw into themselves in order to find a stronghold of security within themselves. By redirecting the gaze from problematic social movements to themselves – their own bodies – the perception of social crisis is blurred by creating the illusion that a "settled" self means a settled world. However, this only perpetuates all those forces that led to this unbridled egocentrism. Modern capitalist society in a fluid post-Fordist economy imposes a competitive *modus vivendi*, and by individualizing social, collective responsibility, a state of ontological insecurity and psychological tension. In this atmosphere, it is expected that the individual will seek refuge in what he has the most control over – his own self, his

body. The consequences of narcissistic withdrawal call into question the strength of social solidarity and empathy. Political apathy, which is a logical consequence of a narcissistic culture, enables the conditions for the construction of a totalitarian government that promotes indifferent citizens, due to their own preoccupation with themselves. That is why the basic challenge of narcissistic culture is how to divert egocentric thoughts and utilize them in the social domain. Also, the erosion of the community further exacerbates the atomization and alienation of people. Without an adequate foundation of community and a representation of collectivity, it is difficult to expect a meaningful progression of society. That is why narcissistic culture is an extremely relevant and urgent issue today. The paper tries to synthesize the insights of the key authors who have considered this problem.

Keywords: narcissistic culture; individualism; capitalism; apathy

Adresa autora

Author's address

Rifat Aličković

Univerzitet u Sarajevu

Fakultet političkih nauka

alickovic00rifat@gmail.com